

Lite förvånad blir jag över den synpunkten. En av poängerna med Thompsons bok är att den muntliga historieforskningen är demokratiserande, alltså mer än "enbart" en källa. Dels lyfter den fram förut försmådda grupper och ger dem en plats i historien, dels ger den dessa personer en chans att själva delta i historieskrivandet. En sådan åsikt borde passa Anna Götlind och Helena Kåks, med tanke på vad deras bok syftar till. Som de själva skriver: "[...] *alla* som ägnar sig åt forskning kring nutida historia kan och bör överväga möjligheten att använda muntligt källmaterial. Att intervjuva behöver inte alls vara svårt!"

Men samtalet eller frågandet är bara en del av undersökningen, en annan – och kanske större – är det viktiga efterarbetet. I ett senare kapitel om bearbetning och tolkning hänvisar författarna till journalisten Lilian Ryds bok *Kvinnor i väglöst land*. I arbetet med denna upprättade Lilian Ryd redan från start ett kortregister över det så småningom 1 200 sidor stora intervjumaterialet. Registret omfattade till slut hundratals uppslagsord av typen "gödselspade", "kafferostning", "menstruation" och "skohö". Eftersom det till varje uppslagsord också fanns uppgifter om sagesmän och var i utskriftsmaterialet det stod att finna, blev det lätt för Lilian Ryd att hitta vad hon behövde under det senare skrivarbetet. Lite brydsamt är dock att hon började sitt arbete redan 1987 (s. 7 i *Kvinnor i väglöst land*). Idag, snart 20 år senare, torde den som vill tematisera sina intervjuer snarare använda dator än ett kortsystem. En hänvisning till en sådan bearbetning hade känts mer up-to-date. Med datorns hjälp är det smidigare att både sammanföra text och att skaffa ett snabbt söksystem till densamma.

Utöver fotografier och intervjuer diskuterar författarna också skriftligt material, landskap och föremål. De behandlas på samma teoretiska och praktiska sätt som de jag har redogjort för här. Det är inte utan skäl boken fått beteckningen "handbok". (Och här ska jag passa på och ge förlaget en liten skrapa: en bok som läsaren säkerligen återvänder till flera gånger bör trådbindas, inte limmas. Annars riskerar den att sluta sina dagar som ett lösbladssystem, vilket är synd på en välskriven och layout-mässig fin bok.)

Det i god mening handboksmässiga framkommer också i kapitlet om bearbetning och tolkning. Det kan diskuteras om inte detta borde ha delats upp och arbetats in efter respektive källkategori, men att resonemanget finns är en klar tillgång. I detta diskuterar författarna också kombinationen av olika källor – det som forskning kanske mest handlar om. Härpå blir deras egen

undersökning av Bönhus-Anna ett gott exempel. Genom hela boken får vi följa hur allt fler kalltyper dras in i skildringen och hur personen Bönhus-Anna växer fram. Slutligen jämför de henne också med en annan kvinna, symptomatiskt nog kallad "Anna på Kafét", som levde under ungefär samma tidsperiod och i ungefär samma omständigheter. Därigenom läggs ytterligare en dimension till berättelsen.

Av bokens avslutande kapitel ägnas några åt resultatredovisning. Den som vill skriva får många konkreta och goda råd, liksom den som i stället vill ordna en berättarkväll eller utställning. Också hemsidor diskuteras, men där erkänner författarna sin ovana. Även om de har skrivit texter till sådana har de ingen erfarenhet av själva konstruktionen. Jag vill dock avsluta denna recension med ett par generella synpunkter: en negativ och en positiv. Den förstnämnda är att jag saknar en ordentlig diskussion om etik i boken. Ämnet dyker upp på några olika ställen, men inte i mer än en sammanlagd sidas omfattning. Det borde ha fördjupats och problematiserats väsentligt, kanske till ett eget kapitel. Som författarna själva skriver: "Som forskare måste vi ständigt vara beredda att fundera över de etiska aspekterna av det vi sysslar med. Att skriva angelägna texter, präglade av mänsklig närvaro, förutsätter en sådan medvetenhet."

Den positiva synpunkten – utöver att jag är mycket förtjust i boken som helhet – är att den är författad på ett så enkelt och klart språk. Det håller också en jämn kvalitet. Utifrån författarnas akademiska tillhörighet kan jag ana vem som har skrivit vissa kapitel, men jag kan inte se det på texten. Jag föreställer mig att författarna antingen har "jobbat ihop" boken ordentligt eller att de redan från början var mycket samspelta.

Bo Larsson, Tyresö

Rolf Kjellström: *Breven från Arktis: några brev och dagböcker från Arktis 1834–1926*. Carlssons, Stockholm 2003. 311 s., ill. ISBN 91-7203-558-7.

Rolf Kjellström har i sin bok samlat tolv berättelser som handlar om människor som frivilligt, eller ofrivilligt, övervintrat i Arktis och som samtliga lämnat efter sig brev eller dagböcker. Gränsen mellan brev och dagbok är i detta sammanhang marginell, för det mesta är det hälsningar till dem där hemma, eller till den som eventuellt skulle finna skribenternas lik när väl döden befriat dem från dödskampens plågor. För det är det boken till stor del

handlar om: mörker, kyla och långsam, plågsam död.

Boken inleds med en kort introduktion till fångstmannainstitutionen på Svalbard. Den epok breven hör hemma i är den avslutande i Svalbardsjakten historia och tar sin början under det tidiga 1800-talet. Då är det framför allt nordnorska intressen bakom jakten och den fortgår med varierande framgång fram till andra världskriget. Efter krigsslutet kom ishavsjakten aldrig igång igen, mycket beroende på att det då fanns andra möjligheter till utkomst hemma i Norge. Då hade även flera av de viktigare jaktbytena, valross, vildren och isbjörn, kraftigt minskat i antal och fredning hade påbörjats. Vi får oss även till livs en kortare beskrivning av sjukdomen skörbjugg, som spelar en stor roll i flera av brevskrivarnas för tidiga död. Skörbjugg orsakas av brist på C-vitamin och var en viktig dödsorsak till sjöss och i arktiska förhållanden där man ofta hade brist på frukt, grönsaker och vitaminrika örter. Kunskap om hur man undvek sjukdomen fanns sedan länge, men var dessvärre inte spridd. I Arktis var till exempel färskt kött och blod eller rått sälspäck viktiga C-vitaminkällor.

De tolv övervintringar Kjellström tar upp ägde rum mellan åren 1834 och 1926. De fördelar sig på sex jakt- och sex vetenskapliga expeditioner. I samtliga fall, utom ett, dör folk. Antingen är det några få som dör eller så dör alla expeditionsdeltagare. I vissa fall får man tillskriva dödsfallen oturliga omständigheter, i andra fall ren okunskap, och i några en blandning av de bägge. Allt som oftast är skörbjuggen en starkt bidragande faktor. Varje berättelse har en kort inledning där expeditionen beskrivs och deltagarna presenteras. För den som vill orientera sig i terrängen finns kartor till varje kapitel. Det finns även äldre fotografier på expeditionsdeltagare och de miljöer de verkade i. Inte minst de senare är viktiga för att man ska kunna förstå något av det landskap historierna tilldrar sig i. Kjellströms text kan ibland bli ganska ödesmättad så man förstår rätt snabbt om människor kommer att dö eller överleva. Tyngdpunkten i berättelserna ligger dock på breven och dagböckerna. Ibland är breven korta och liknar mer tekniskt redovisande färdmeddelanden. I dessa kortare texter finns emellanåt upplysningar om att någon är sjuk eller att igår dog NN, alternativt att NN inte kommer att klara sig länge till.

Sedan finns det texter som är mer beskrivande och närmast har litterära kvaliteter. Väderleken noteras och jakten beskrivs, vardagens små bestyr under ofta groteska förhållandena noteras. Här får man även följa skörbjuggens alla symptom på nära håll. I en av dagböckerna

får vi till exempel följa den unge Arne Olsens sista sex veckor i livet. Från den första tidens förnöjsamhet och spända förväntan inför det stora äventyret en övervintring på ensam hand innebar, fram till dess han inser att han kommer att dö ensam och svag i sin lilla koja. Ibland återfår han hoppet men ju längre tiden går desto mer sällan ser han anledning att se ljus på framtiden. Hälsningarna till föräldrar och syskon blir tätare liksom uttrycken för hans starka gudstro, och till slut är dagboken slut. Genom att Kjellström återger hela dagboken från 1 mars till 9 april, mer eller mindre tvingas man som läsare in i Olsens tillvaro vilket kan bli aningen påfrestande. Det är ingen munter läsning.

De flesta berättelserna har detta dystra tema men det finns två välbehövliga undantag. Den ena berättelsen återger norrmannen Hjalmar Johansens dagbok från den vinter han tillbringade med den tyske journalisten Theodor Lerner. Johansen var erfaren och hade varit med i Nansens nordpolsexpedition 1893–96, medan Lerner tycks sakna det mesta. Johansen blir alltmer irriterad på Lerner och retar sig snart på allt den mannen gör eller säger. Han lyckas dock behärska sig, väl vetande att om han tappar behärskningen kan övervintringen riskera att misslyckas. Även om de var väl förberedda var en övervintring i Arktis alltid ett vågspel med små marginaler. Det är istället hans dagbok som får ta emot hans tankar om Lerner. Idag är den en fantastisk källa till studiet av mänskliga relationer under besvärliga förhållanden. Det är inte utan att man ibland känner igen sina egna tankar i Johansens formuleringar. Det är bara synd att vi inte får höra Lerner's version. Bägge överlevde vintern men tog sedan farväl av varandra. Fem månader instängda i en liten koja tillsammans får ses som en bedrift i sammanhanget.

Den andra berättelsen som inger hopp om mänskligheten handlar om två deltagare i en vetenskaplig expedition som under fyra månader övervintrar i en högst bristfällig koja. Efter två månader dör den ene efter en lång tids sjukdom. Han får dock vara kvar inomhus eftersom det annars fanns risk för att isbjörnar skulle äta upp liket. I 56 dygn delar därför den överlevande Paul Björvig sovsäck med sin döde kamrat innan han blir räddad! "Det känns lite trist att ligga i samma sovsäck som den döde. Visst var det kallt i sovsäcken medan han var i livet, men ännu värre känns det nu, när han ligger död." Paul Björvig framstår som en överlevare redan från den första raden. Trots allt elände har han ett gott humör och är optimist. Han har distans till sig själv och situationen och är ibland närmast stoisk i sina

iakttagelser, väl medveten om att även han kan komma att dö innan våren kommer. Själv skriver han att har man bara mod och gott humör kan man trotsa allt, till och med döden. Björvig överlevde med både hälsan och förståndet i behåll.

Onekligen väcker Kjellströms bok både känslor och tankar när man läser den. Efteråt dyker andra tankar upp; som vad handlade boken egentligen om? För alla som är intresserade av Arktis och strapatser är den givetvis angelägen. Är man intresserad av hur människor reagerar och tänker under extrema förhållanden, med döden ständigt närvarande har den också något att ge. Man får dock aldrig glömma att det är texter som är kvar och inte tankar eller handlingar. Många visste att anteckningarna skulle komma att bli deras sista meddelanden till eftervärlden så en viss självzensur bör man räkna med. Men det ligger i sakens natur, det var på det här viset de skrev.

Boken är redovisande till sin karaktär och Kjellström talar tydligt om att han heller inte haft några andra ambitioner. Detta gör att jag som (i ämnet okunnig) läsare ibland har svårt att förstå hur de olika berättelserna inbördes hänger ihop. Det enda som tycks förena dem är geografien, att expeditionerna i någon bemärkelse misslyckas och att det finns brev kvarlämnade. Jag hade gärna sett ett tydligare val av perspektiv som bundit samman berättelserna, så att jag lättare kunnat sätta in dem i ett historiskt, socialt eller politiskt sammanhang. Eller varför inte ett religionsvetenskapligt dito? Nu väcker och lämnar boken många frågor obesvarade. Hur var livet för alla andra, de som inte dog? Åren 1895–1941 registrerades drygt tusen övervintringar fördelade på 440 sällskap. Av dessa fångstmän var sex procent kvinnor. Hur såg deras vardag ut? Vad väntade dem i Norge när de kom hem? Vilken roll spelade religionen för dessa människor? Innebar en övervintring en förändrad syn på religion och existentiella frågor? Förhoppningsvis kan *Breven från Arktis* inspirera till problematiserade bearbetningar av detta onekligen annorlunda material.

Anders Hansson, Krokom

Carl Linnæus, *Iter Lapponicum. Lappländska resan 1732*. II. Kommentardel utgiven med kommentarer och register av Ingegerd Fries och Sigurd Fries. Redaktör Roger Jacobsson. Under medverkan av Ingvar Berg, Dan Bäcklund, Phebe Fjellström, C.E. Jarvis, Bengt Jonsell, Tryggve Sköld och med Linnés

egna skrivelser och anteckningar i samband med resan. Skytteanska Samfundet, Umeå 2003. 527 s. ill. ISBN 91-86438-24-7.

När Linné i *Dieta naturalis* (1733) såg tillbaka på sin lappländska resa föregående år polariserar han skrivbordsforskning och fältforskning. ”Jag går ej utslitna diæticorum väg att uppräcka alt hwad någonsin ätits, och des kraft af några gamle luntor, utan en ny banad väg genom kär och moras, den *Hermannus, Petiver* och *Blair* litet broat på” (s. 149). Denna nya väg krävde en ung och frisk man som inte var bekväm av sig, inte hade familjeansvar, men däremot hade intresse för naturalhistorien och ägde förkunskaper inom dess skilda grenar. Sådana meriter anförde Carl Linnaeus då han hösten 1731 anhöll om medel hos Vetenskapsakademien för en resa till Lappland. Den 12 maj följande år kunde han, 25 år gammal, påbörja den. Den 11 oktober var han lyckligen tillbaka i Uppsala. Men han ville inte göra om den för aldrig så mycket pengar (s. 311). Den hade företagits i ungdomligt övermod med minibudget och delvis lånade pengar och under en årstid då man överhuvudtaget inte reste i nordligaste Sverige. Den entusiasm han visade till en början avtog efter hand. Men herbariet fylldes med 300 växter och dagboken med notiser och teckningar dag för dag.

I motsats till sina senare sydsvenska resor publicerade Linné aldrig den lappländska resan, även om han använde sina reserön i skilda sammanhang. Han skrev inte heller rent sina reseanteckningar eller redigerade dem. I *Iter Lapponicum* möter vi hans anteckningar sådana de skrevs ner i fältet. De är alltså inte tillrättalagda och putsade vare sig för samtidens eller eftervärldens läsare. År 2003 publicerades dagboken – som finns i Linnean Society i London – med text och teckningar i originalformat av Skytteanska Samfundet i Umeå. Nu föreligger också kommentaren i samma präktiga format.

Kommentarverket är ett lagarbete huvudsakligen av Umeåforskare, där huvudansvaret har burits av makarna Sigurd och Ingegerd Fries. Redaktören och bokhistorikern Roger Jacobsson har sett till att de båda banden fått ett typografiskt utförande av högsta klass. Skytteanska Samfundet har nu två verkliga kronjuveler bland sina handlingar.

Att kommentatorerna till stor del består av forskare inom ämnena nordiska språk, latin och lapska utgör en garanti för att vi här har fått en definitiv utgåva av *Iter Lapponicum*. Den har utförts med utomordentlig omsorg och akribi och är tillgänglig även för dem som har svårt